

نیم‌نگاهی به فهرست نسخه‌های خطی «کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه اصفهان» و «کتابخانه آیت‌الله حاج سید حسن فقیه امامی»

■ محسن ناجی نصرآبادی

مصحح نسخه‌های خطی - مدیر گروه کتاب‌شناسی بنیاد پژوهش‌های اسلامی

مجموعه‌ای از فهرست‌های خطی ایران و دیگر کشورهای جهان را با عنوان «معرفی میراث مخطوط» دنبال می‌کند و تاکنون بیش از ۱۵۰ جلد از فهرس خطی مربوط به مجموعه‌های شخصی و کتابخانه‌ها چاپ و منتشر شده است.

«فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه اصفهان (دفتر دوم)» یکی از این آثار است. دفتر نخست این فهرست به کوشش سید جعفر حسینی اشکوری در سال ۱۳۸۵ توسط انتشارات دانشگاه اصفهان و دفتر دوم به همت همو در سال ۱۳۸۸ در مجموعه مجمع ذخائر اسلامی به زیور طبع آراسته شده است.

پیشینه نگارش فهرست برای کتاب‌های خطی دانشگاه اصفهان به دهه ۳۰ و ۴۰ شمسی برمی‌گردد. برای نخستین بار محقق و دانشمند عراقی حسین علی محفوظ نسخه‌های مرحوم محمد باقر الفت را که بعدها وقف دانشگاه اصفهان شد در منزل وی بررسی کرد و فهرستی از ۳۲ عنوان آن را در مجله «معهد المخطوطات العربیه» مجلد سوم صفحات ۱۷ - ۲۰ در سال ۱۹۵۷ م. منتشر کرد.

آقای مرتضی تیموری کتابدار ارشد کتابخانه دانشگاه اصفهان نیز فهرستی از نسخه‌های خطی آن دانشگاه فراهم آورد و آن را در نشریه دانشکده ادبیات اصفهان شماره یکم سال ۱۳۴۳ صفحات ۳۱۰ - ۳۱۸ و شماره دوم و سوم سال ۱۳۴۵ صفحات ۱۴۳ - ۱۵۷ به چاپ رساند. همچنین مرحوم استاد محمد تقی دانش‌پژوه در دفتر چهارم نشریه کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران صفحات ۴۷۵ - ۴۸۰ برخی از آثار گنجینه‌های اصفهان، از جمله نسخه‌های دانشگاه اصفهان را معرفی کرد.

مسئولان دانشگاه اصفهان در سال‌های آغازین انقلاب اسلامی با افزوده شدن نسخه‌های خطی جدید به مجموعه کتابخانه، از استادان بزرگوار محمد تقی دانش‌پژوه و ایرج افشار خواستند با بررسی نسخه‌ها، فهرست جدیدی برای کتابخانه تهیه کنند تا اطلاعات نسخه‌ها در اختیار اهل تحقیق قرار گیرد. از این رو، آن دو تن با حضور در کتابخانه دانشگاه یادداشت‌هایی فراهم و پس از سنجیدن با فهرست‌های پیشین، فهرست جدیدی ارائه

■ فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه اصفهان/نگارش جعفر حسینی اشکوری. اصفهان: دانشگاه اصفهان، معاونت تحقیقات و فناوری؛ قم: مجمع ذخائر اسلامی، ۲۰۰۶ م. = ۱۳۸۵.

شماره دوره: ۵ - ۱۰ - ۹۸۸ - ۹۶۴ - ۹۷۸ - ج. ۱ - ۹ - ۱۰۰۹ - ۹۸۸ - ۹۶۴ - ۹۷۸ - ج. ۳ - ۸ - ۱۵۰ - ۹۸۸ - ۹۶۴ - ۹۷۸

■ فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه آیت‌الله حاج سید حسن فقیه امامی (اصفهان - ایران)/نگارش صادق حسینی اشکوری.

قم: مجمع ذخائر اسلامی ۱۳۸۸.
شماره ۲ - ۱۳۶ - ۹۸۸ - ۹۶۴ - ۹۷۸

به تازگی دو عنوان از نشریات جدید مجمع ذخائر اسلامی به دستم رسید. با توجه به علاقه‌ای که به چنین کارهایی دارم آنها را اجمالاً بررسی کردم و یادداشت‌هایی در حواشی آن نوشتم. مجمع ذخائر اسلامی به همت استاد بزرگوار سید احمد حسینی اشکوری راه‌اندازی شد و فرزندان آن جناب با درایت و لیاقت دنباله کار را گرفتند. این مرکز امروز در احیاء آثار گذشتگان در حرکتی ارزشمند، کار انتشار

**فهرست نویس بهتر
است در کتابخانه‌هایی
که شمار نسخه‌های
خطی آن ثابت است و
تغییر زیادی نمی‌کند
از شیوه الفبایی یا
فهرست موضوعی
بهره ببرد**

**مبحث کتاب‌شناسی
نسخه‌ها می‌بایست در
مورد برخی از نسخه‌ها
توضیحاتی برای اطلاع
بیشتر مراجعه‌کننده
ارائه شود**

به‌وجود نمی‌آید. برای مثال در جلد نخست فهرست دانشگاه اصفهان یازده نسخه از «قرآن» در صفحات ۱۰۱، ۱۰۴، ۱۰۶، ۱۸۱، ۱۸۳، ۱۹۲، ۱۹۶، ۲۲۸، ۲۲۹، ۲۵۷، ۲۵۸، و در جلد دوم دوازده قرآن در صفحات ۳۹۵، ۳۹۶، ۳۹۸، ۴۶۸، ۵۰۹، ۵۳۲، ۵۳۳، ۵۴۷، ۵۵۷، ۵۶۳، ۵۸۷ معرفی شده است. فهرست‌نویس محترم می‌توانست از شیوه مرتب کردن نسخه‌ها بر مبنای الفبایی یا موضوعی همه این قرآن‌ها را در زیر یک مدخل با شماره هر نسخه به ترتیب تاریخ کتابت معرفی کند. همچنین است کتاب «روضه الصفا فی سیره الانبیاء و الملوک و الخلفاء» اثر ارزشمند می‌خواند که در صفحات ۳۶، ۲۳۱، ۵۴۱، ۵۵۱، ۵۹۲ آمده است.

ب) در مبحث کتاب‌شناسی نسخه‌ها می‌بایست در مورد برخی از نسخه‌ها توضیحاتی برای اطلاع بیشتر مراجعه‌کننده ارائه شود. فهرست‌نویس محترم در این فهرست علاوه بر اینکه توضیحی در مورد بیشتر نسخه‌ها نمی‌دهد در معرفی برخی نسخه‌ها آن را به شماره‌ای دیگر حواله می‌دهد. پس از مراجعه به شماره مورد نظر - که ممکن است در جلد نخست کتاب باشد - آنجا نیز اشاره‌ای به کتاب‌شناسی نسخه نمی‌شود بلکه به منابع دیگر ارجاع می‌شود؛ برای مثال، نسخه «نزهه الارواح» امیر حسینی غوری به شماره ثبت اموالی ۲۸۴ را به نسخه دیگری از این کتاب به شماره ۲۱۱ رجوع داده و در زیر آن شماره به منابعی چون الذریعه آقا بزرگ تهرانی، فهرست نسخه‌های کتابخانه آیت‌الله مرعشی، فهرست نسخه‌های خطی فارسی احمد منزوی و فهرست کتاب‌های چاپی فارسی خاناباا مشار ارجاع می‌شود. همچنین نسخه «اکبرنامه» اثر ابوالفضل بن مبارک علامی به شماره ۲۸۸ را به شماره ۸۲ ارجاع می‌دهد و در زیر شماره ۸۲ آن را به فهرست مرعشی، فهرست‌واره

کردند. این فهرست در دفتر یازده و دوازده نشریه کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران در صفحات ۸۸۰ - ۹۵۰ منتشر شد. تعداد ۵۹۳ نسخه در این مجموعه معرفی شد که ۱۱۵ عنوان آن مربوط به مجموعه‌های خطی است.

با گذشت بیست و سه سال از چاپ آن فهرست، کتاب‌های دیگری از طریق خرید و وقف به مجموعه کتابخانه افزوده شد و مجموع نسخه‌ها بالغ بر ۱۲۰۰ نسخه خطی شد. نبود سیاهه‌ای دقیق از این نسخه‌ها و نیاز اهل تحقیق به شناخت آنها ضرورت تدوین فهرست جدیدی را برای نسخه‌های خطی کتابخانه تقویت کرد. لذا تصمیم بر آن شد تا با عقد قراردادی این مهم به مجمع ذخائر اسلامی واگذار شود و حجه‌الاسلام سید جعفر حسینی اشکوری آن را به سامان برساند.

وی با حوصله و دقت کار فهرست‌نویسی نسخه‌ها را دنبال کرد و افزون بر فهرست نسخه‌ها به تهیه تصویر دیجیتالی و انتقال آن بر لوح فشرده پرداخت. بخش نخست شامل نسخه‌های شماره ۱ - ۴۰۰ و بخش دوم حاوی نسخه‌های ۴۰۱ - ۸۰۰ است. گویا مراحل نهایی بخش سوم فهرست نیز که اطلاعات بقیه نسخه‌ها را در خود جای داده به زودی منتشر خواهد داشت.

در بررسی دو بخش چاپ شده نکاتی به نظر رسید که توجه به آنها و رعایت این موارد در سامان یافتن فهرستی نیکوتر نقش بسزایی خواهد داشت:

الف) فهرست نویس بهتر است در کتابخانه‌هایی که شمار نسخه‌های خطی آن ثابت است و تغییر زیادی نمی‌کند از شیوه الفبایی یا فهرست موضوعی بهره ببرد. در این روش‌ها برخی از اشکالات همچون تکرار و جدا افتادن عنوان‌های واحد از یکدیگر

کتاب‌های فارسی، ذریعه، فهرست مشترک و مشار ارجاع می‌دهد. شایسته است فهرست‌نویس هنگام معرفی نسخه برای اولین بار، اطلاعات مفصل یا مختصری (با توجه به شیوه‌ای که برگزیده است) از نسخه ارائه کند، سپس برای آگاهی بیشتر مخاطب را به منابع دیگر ارجاع دهد؛ ضمن آنکه می‌توان منابع را دسته‌بندی کرد و کتاب‌شناسی‌ها را از فهرست‌های خطی جدا کرد و در ترتیب ذکر منابع، شیوه‌ای را به کار بست. در منابع و مأخذ «نزهه الارواح» و «اکبر نامه» ذریعه یک بار منبع و مأخذ اول است و بار دیگر مأخذ سوم، فهرست مرعی یکبار دوم و بار دیگر اول است.

(ج) تهیه نمایه‌های فنی برای هر کتاب به مراجعه‌کننده کمک می‌کند تا به سرعت به آنچه می‌خواهد دست یابد. ضرورت این امر در فهرست‌های خطی دوچندان است. از این رو لازم است فهرست‌نویسان محترم خطی، در پایان هر جلد حداقل چند نمایه فراهم آورند؛ از جمله فهرست‌نویسندگان (صاحبان آثار)، اشخاص، کاتبان، عناوین، جای‌ها و فهرست موضوعی (در مواردی که فهرست موضوعی نباشد).

فهرست‌نویس محترم در پایان جلد اول و دوم فهرست دانشگاه تنها به تهیه یک فهرست برای عناوین کتاب‌ها به صورت الفبایی بسنده کرده است. با بررسی این فهرست در می‌یابیم که بسیاری از عناوین رساله‌ها یا مثنوی‌های معرفی شده، در آن جای ندارند. مجموعه بدیعیه با شماره ثبت ۳۷ حاوی هشتاد مثنوی، قصیده و رسائل ادبی منثور و منظوم از سخن‌سرایان نامی است که در نمایه عنوان تهیه‌شده از آنها یاد نشده است. برخی از این آثار عبارتند از: مثنوی یوسف و زلیخا، سلامان و ابدال از جامی، لیلی و مجنون مکتبی شیرازی، فرهاد و شیرین و حشی بافقی، مثنوی قضا و قدر و قصیده انگشت سلیم تهرانی، قصاید ترجمه الشوق عرفی شیرازی، قصیده رضویه میرزا داود متولی و رساله‌های گلشن خیال محمد طاهر نصرآبادی صاحب تذکره و انشای فرق شراب از آقا حسین خوانساری.

پیشنهاد می‌شود فهرست‌نویس محترم برای رفع این اشکال در پایان جلد سوم نمایه‌های گوناگون سه جلد را به کتاب بیفزاید.

فهرست خطی دیگری که از همین مرکز در اختیارم قرار گرفت «فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه آیت‌الله حاج سید حسن فقیه امامی» بود. این فهرست به کوشش سید صادق حسینی اشکوری در سال ۱۳۸۸ فراهم آمده است. آیت‌الله حاج سید حسن فقیه امامی از جمله بزرگوارانی است که خدمات فرهنگی - اجتماعی ایشان در قالب تدریس، تألیف، موعظه، تأسیس، تجدید بنا و تعمیر بسیاری از مدارس علمیه اصفهان زبانزد مردم است. مجموعه‌ای از نسخه‌های خطی ایشان شامل ۱۵۳ نسخه خطی به همراه ۶ نسخه از اسناد و اجازات آیت‌الله حاج سید عطاءالله فقیه امامی، ۳۲ سند از اسناد و اجازات آیت‌الله حاج سید حسن فقیه امامی و اجازه مفصل و گرانقدر حضرت آیت‌الله سید محمد علی روضاتی به آیت‌الله حاج سید حسن فقیه امامی (۱۴۰ص) در این فهرست

معرفی شده است.

از نسخه‌های ارزشمند و قابل توجه این فهرست می‌توان به نسخه شماره ۴۱ با عنوان ترجمه احیاء علوم الدین، نسخه شماره ۶۰ شرح الکافی ملا محمد صالح مازندرانی و دو مجموعه قدیمی پزشکی با شماره‌های ۹۵ و ۱۱۷ یاد کرد.

فاضل گرامی سید صادق اشکوری پس از فهرست و معرفی نسخه‌های خطی معظم له، تصاویر اسناد یاد شده را در صفحات ۱۶۹ - ۳۴۸ به کتاب افزوده است. از این رو شایسته بود که عنوان کتاب به سبب وجود این اسناد و اجازات تغییر می‌کرد و در صفحه عنوان نام «فهرست نسخه‌های خطی و اسناد کتابخانه آیت‌الله حاج سید حسن فقیه امامی» درج می‌شد. اهم اسناد یاد شده عبارتند از: اجازه آیت‌الله سید ابوالحسن اصفهانی به آیت‌الله سید عطاءالله فقیه امامی صفحه ۱۷۱، اجازه آیت‌الله سید ابوالقاسم خوئی به آیت‌الله سید عطاءالله فقیه امامی صفحه ۱۷۲، اجازه آیت‌الله حکیم به آیت‌الله حاج سید حسن فقیه امامی صفحه ۱۷۷، اجازه حضرت آیت‌الله العظمی امام خمینی به حاج سید حسن فقیه امامی و اجازات دیگر از مراجع بزرگوار به ایشان. مرآه الزمن او الوجیز المستحسن صورت اجازه مفصل و ارزشمند آیت‌الله سید محمد علی روضاتی به وی در این مجموعه ارزش ویژه‌ای دارد و حاوی اطلاعات فراوان رجالی و کتاب‌شناسی است.

فهرست‌نویس در پایان کتاب برای تسهیل و کمک به مراجعه‌کنندگان نمایه‌های موضوعی، مؤلفان، کاتبان، اعلام و اشخاص و جای‌ها را افزوده است. ضمن آنکه با پایبندی به شیوه مجمع ذخائر اسلامی، نسخه‌ها را بر مبنای شماره اموالی فهرست کرده است.

ایشان در شناخت نسخه خطی شماره ۴۱ با عنوان «ترجمه احیاء علوم الدین» غزالی به خطا رفته‌اند و آن را از مترجمی به نام مؤید محمد جاجر می‌دانسته و در توصیف نسخه چنین می‌گوید: «ترجمه‌ای است مهم و کهن بر «احیاء علوم الدین» ابو حامد محمد بن محمد غزالی (۵۰۵) مشتمل بر هر چهار رکن (عبادات، عادات، مهلکات و منجیات) که آن را به نام سلطان علاءالدین به پایان برده است.» علاوه بر ترجمه، رسم الخط این کتاب نیز قابل بررسی و تأمل است.

نسخه مورد نظر همان ترجمه معروف مؤیدالدین محمد خوارزمی از کتاب احیاء علوم الدین است. مؤیدالدین در لاهور مدرس کتاب احیاء بود. وی پس از درگیری با فقیهان مخالف کتاب احیاء ناگزیر در سال ۶۲۰ هجری قمری به دهلی رفت و در این شهر در روزگار پادشاهی شمس‌الدین ایلتمش بن ایلام خان (حک: ۶۰۷ - ۶۳۳) و حمایت وزیر خردمند او کار ترجمه را آغاز کرد و به پایان رساند. این ترجمه به تصحیح استاد حسین خدیوچوم در سال ۱۳۵۷ توسط بنیاد فرهنگ چاپ و منتشر شده است.

کوتاه سخن آنکه تلاش ارزنده خاندان اشکوری در راه اعتلای فرهنگ اسلامی - ایرانی قابل سپاس و پاسداشت است. دست مریزاد و خدا قوت.

شایسته است

فهرست‌نویس هنگام

معرفی نسخه برای

اولین بار، اطلاعات

مفصل یا مختصری

از نسخه ارائه کند،

سپس برای آگاهی

بیشتر مخاطب را به

منابع دیگر ارجاع دهد